

ITE-TAIDE TIENSÄ PÄÄSSÄ VAI JO UUSILLA URILLA?

Maaseudun Sivistysliiton 25-vuotinen ITE-taiteen keruuhanke on tullut päätökseensä. Sen aikana kertynyttä aineistoa on läpikäyty lukuisissa näyttelyissä, seminaareissa ja julkaisuissa. Oman elämänsä mestarit ovat saaneet ansaitsemaansa tunnustusta, mutta löytävätkö he paikkansa taidemaailmasta identiteettiään kadottamatta?

Kansanrunoutta on kerätty, kansanmusiikkia tallennettu ja rakennusperinnettä kuvattu. Sen sijaan visuaaliselle kansankulttuurille ja erityisesti sen yksilöllisille poikkeamille on oltu sokeita. Näin on useasti todennut perinteentutkimuksen emeritusprofessori **Seppo Knuutila**. Kansalta on odotettu traditioissaan pysymistä, eikä kuriositeeteiksi katsottuja poikkeamia olla pidetty merkityksellisinä.

On kulunut nelisenkymmentä vuotta siitä, kun sinänsä ajattomasta elämäntapa- ja taideilmiöstä alkoi tulla vakavan mielenkiin-

non kohde. Suomessa aloittajaehdokas on valokuvataiteilija **Veli Granö**, jonka pihataidetta esitelty näyttely *Onnela* pidettiin vuonna 1986. Siihen perustuva kirja ilmestyi vuonna 1989. Samana vuonna brittiläinen **John Maizels** perusti *Raw Vision* -lehden, joka otti tehtäväkseen paljastaa Kuun pimeän puolen, ”nykytaiteen piilossa olevat kasvot”.

Granö ja Maizels antoivat virikkeitä, joista Maaseudun Sivistysliiton kulttuurijohtaja **Liisa Heikkilä-Palo** ja kulttuurituottaja **Raija Kallioinen** innostuivat. 1990-luvun alusta alkaen Maaseudun Sivistysliitossa lähti liikkeelle pohjatyo. Se johti 1998 aloi-

ITE-taiteilija Veijo Rönkkösen (1944–2010) elämäntyö oli Parikkalan patsaspuisto Etelä-Karjalassa. Kuvan lähde: Raija Kallioinen, Maaseudun Sivistysliiton kuva-arkisto.

Arjen estetiikkaa on kaivettu esiin vaikkapa pyykin ripustamisen tavoista; on nähty nuo huomaamattomat maun ilmentymät, jotka eivät tee itseään tykö.

tettuun ITE-taiteilijoiden ja heidän teostensa systemaattiseen kartoitukseen, näyttelytoimintaan, seminaareihin ja tutkimukseen. Kansainväliset yhteydet luotiin heti alussa samalla, kun alettiin hakea ja korostaa ilmiön kansallisia ja alueellisia erityispiirteitä.

ITE-KERUU JA SEN JULKAISUT

Vuonna 2000 näyttävä esiintulo oli kokoomateos *Itse tehty elämä ITE – DIY Lives*, joka kartoitti alaa ja teki rajauksia. Kymmenen vuotta myöhemmin taidekasvattaja **Minna Haverin** väitöskirja *Nykykansantaide* (2010) tarkastettiin Taideteollisessa korkeakoulussa. Se oli ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa ITE-taiteeseen keskittynyt väitöskirja.

Maaseudun Sivistysliitto aloitti ITE-taiteen kartoitustyön, joka eteni maakunnittain. Näin syntyi näyttelyitä ja teemajulkaisuja mutta karttui myös kirjasarja, jonka viimeinen osa on Veli Granön päätoimittama *ITE-taidetta Uudeltamaalta* (2024). Se on sarjan 17. osa, jonka on määrä päättää neljännesvuosisadan

mittaiseksi venynyt keruu- ja tutkimushanke. Julkaisun ensisijainen muoto on aikaisemmista osista poiketen vapaasti saatavilla oleva e-kirja.

Maakuntakierroksen sulkeva Uudenmaan julkaisu jakaantuu kahtia: aluksi on uusmaalaisten tekijöiden ja heidän teostensa esittelyt, sitten tutkijoille äänen antava loppukatsaus, jossa hahmotetaan ITE-ilmiön elävää kokokuvaa.

Taiteilijaesittelyt ja taideteosten valokuvat ovat pääosin kirjan toimittajan Veli Granön käsialaa. Kuvakavalkadi johdattaa sisään maakunnan kirjavaan ITE-maailmaan. Kirjoittajana Granöllä on taito luonnehtia kohteitaan kunnioittavasti, esteettisiä ansioita ja elämänpiiriä esiin tuoden ja laajempiin yhteyksiin liittäen. Rauhallisen syventyvä ote poikkeaa hankkeessa alkuvuosina toimineen **Erkki Pirtolan** (1950–2016) eläytyvästä ja tempoilevasta *underground*-linjasta, joka loi värikästä uuskieltä.

Kirjan jälkiosuudessa tutkijat tarkastelevat ITE-taiteen suhdetta ”normaalitaiteeseen” ja

lajin herättämiä taidefilosofisia kysymyksiä. Aalto-yliopiston visuaalisen kulttuurin teorian yliopistolehtori **Max Ryynänen** pohtii vaihtoehtoisen historian hengessä sitä mahdollisuutta, että erottautuvaa taideinstituutiota ei olisi syntynytäkään vaan esteettinen toiminta olisi pysynyt osana arkielämää. Dialogiartikkelissa keskustelen Minna Haverin kanssa ITE-taiteen luonteesta ja tulevaisuudesta Veli Granön johdattamana. **Heini Heikkilä** hakee omassa tekstissään digiajan aineettoman, ajattoman ja paikattoman virtuaalitaiteen näkymiä.

Molekyyligenetiikan professori **Juha Kere** korostaa omassa osuudessaan mielikuvitusta ja uteliaisuutta tuntomerkkeinä, jotka yhdistävät tutkijaa ja taiteilijaa. Omapäisten ITE-taiteilijoiden estottomaan luovuuteen ja kokeilunhaluun samaistuva professori tulee – kuin vahingossa – herättäneeksi kysymyksen tiedemaailman suhteesta ulkopuoleensa: kansantietoutteen ja kansalaistieteeseen, itseoppineisiin keksijöihin ja ITE-tutkijoihin. Olisiko tässä uuden keruu- ja kartoitushankkeen paikka?

Uusimaa-hankkeen valmistumisen myötä Suomi on läpikäyty, ja kartoitus on tullut luonnolliseen loppuunsa. Mitä tulee tämän jälkeen? Asettuuko vaihtoehtoinen nykykansantaide taidekentän tunnustetuksi osaksi ulkopuolisuudestaan luopuen? Tarttuuko tutkimus uusin ottein ja laajennuksin valmiiseen aineistoon?

TAVALLISEN ELÄMÄN EPÄTAVALLISET MUODOT

Akronyymi, kirjainlyhenne ITE avataan ”itse tehdyksi elämäksi” – elämäksi, ei siis taiteeksi. ITE-taide on tällaisen elämän taiteena ilmenevä jäsenyys. Itse kukin luo elämästään teoksen. Toisilla siitä tulee järjestynyt, harmoninen ja kokonainen, toisilla se jää rikkonaiseksi.

Elämisen puitteiksi rakennetut pienoismaailmat ovat yksityisiä elinpiirejä, joista tunnetuimpia ovat **Matti Rutasen Maapallopatsas** asuinympäristöineen Saarijärvellä Keski-Suomessa, **Elis Sinistön Villa Mehu** Kirkkonummella Uudellamaalla ja **Veijo Rönkkösen** Parikkalan patsaspuisto Etelä-Karjalassa. ITE-hankkeen ulkopuolelle jäävät siirtosuomalaisen utopiayhteisöt Kanadan Sointulasta Brasilian Penedoon, samoin kotimaiset ekoyhteisöt. Nämä edustaisivat vaihtoehtoyhteisöjen sosiaalista siivullisuutta.

Tutkija **Martti Honkanen** käytti professori **Aarne Kinnusen** 60-vuotisjuhlakirjassa *Taiteen kritiikki* (1990) termiä arkiart eli arki-taide, jolla hän tarkoitti tavallisten ihmisten taiteenomaisia tuotoksia. ”Arkituotannosta” erottuvat yhtä lailla vakava ”ylempi taide” kuin ”alemmat” villit erikoisuudetkin.

Tavallisuus on viime aikojen estetiikassa näkyvästi esillä ollut aihepiiri. Arkielämän arvostukset ilmenevät – taide unohtaen – jokapäiväisissä toiminnoissa ja käytännöissä.

KUVAN LÄHDE: JUHA MOILANEN, MAASEUDUN SIVISTYSLITON ARKISTO

Matti Rutanen (1888–1964) toimi uskonnollisen innoituksen vallassa tehdessään *Maapallopatsaan*. Teos sijaitsee Saarijärven Mahlun kylällä.

Painopiste on nimenomaan tavallisuudessa, ei huomion herättämisessä. Arjen estetiikkaa on kaivettu esiin vaikkapa pyykin ripustamisen tavoista; on nähty nuo huomaamattomat maun ilmentymät, jotka eivät tee itseään

tykö. Hoiva ja huolenpito niin ihmisistä kuin ympäristöstäkin on esteettisesti vaikuttavaa toimintaa, minkä professori emerita **Yuriko Saito** on julkaisuissaan tehnyt näkyväksi (katso esimerkiksi Sepänmaa 2023).

Taideasiantuntijat löysivät ITE-ilmion ja sen teokset niin kuin luonnossa vaelteleva löytää luonnon taideteokset, kuten oksankäppyrät ja erikoiset kivet.

ITE-hanke jättää sivuun tavallisen elämän ja myös traditionaalisen kansantaiteen harmaan perustan. Se kiinnittyy silmiinpistäviin poikkeamiin. Kokonaisempaa kuvaa haettiin Kalevalaseuran vuosikirjassa *Kansanestetiikka* (87, 2008).

REUNALLA JA SEN YLI

Yksi tahdosta riippumattoman ulkopuolisuuden syy on mielen sairaus. Nikkilän sairaalan ylilääkäri **Oscar Parland** (1912–1997) keräsi potilastöitä osana hoitotyötä. Taideterapialla on kansainvälinen tausta, sillä jo 1900-luvun alulla kiinnitettiin huomiota potilaiden teoksiin. Jatkoa on nykyinenkin erityisryhmien taidetoiminnan tukeminen ja ohjaus.

Leimaavanakin pidetty kattotermi on *outsider art*, ulkopuolinen taide, ja sen tekijä *outsider artist*. Ollaan valtaapitävän taideinstituution ja ehkä muidenkin järjestelmien ulkopuolella, tietäen tai tietämättä. Ulkopuolisuus on siis joko itse valittua sivuun vetäytymistä tai ajautumista ulos olosuhteiden

vuoksi. Sivullisena ollaan joko konkreettisen ruumiillisesti tai henkisesti omaan ajatusmaailmaan lukkiutuneena.

Taidemaailmassa on nähty teoriavetoista antitaidetta, vastavirtoja, jotka ovat koetelleet, siirtäneet ja murtaneetkin rajoja – sisältäpäin, manifestiteoksina. ITE-ilmion suunta on päinvastainen, sisälle taiteeseen. Kyse ei niinkään ole ITE-tekijöiden tahdosta vaan taidemaailman harjoittamasta sisäänvedosta. Taideasiantuntijat löysivät ITE-ilmion ja sen teokset niin kuin luonnossa vaelteleva löytää luonnon taideteokset, kuten oksankäppyrät ja erikoiset kivet, poimii ne mukaansa ja asettaa näytteille, sellaisenaan tai muunneltuina.

Professori **Gizela Horváth** näkee artikkelissaan *Art, World, Artworld* (2016) tämän kaksivaiheisuuden: ITE-teokset ovat taidemaailman edustajan päätöksellään taiteeksi ottamia ja hyväksymiä yhteisöllisiä valmisteoksia (englanniksi *institutional readymades*). Paradoksaalisesti ITE-tekijöiden taidemaku näyttää olevan perinteisen klassinen. Siinäkö yksi syy, miksi omaa toi-

Normaalitaide liittää valloitukset itseensä ja asettuu kentän jäsentäjäksi.

mintaa ei olla mielletty taiteeksi eikä omaa roolia taiteilijaksi?

ITE-taiteilijoiden toiminta on ollut luokittelematonta ja nimeämätöntä, tekijöille itselleen merkityksellistä ja sellaisena riittävää. Taideidea on syötetty taidemaailmasta käsin. Taiteilijuus on otettu vastaan ja omaksuttu yllätyksenä tulleena tunnustuksena tiedostamatta aivan, mitä se tuo mukanaan.

ERAKOT

ITE-taiteilijoiden etsintään rinnastuu mahdollisimman aidon murteen puhujien etsintä, mitä harjoitettiin vielä 1960-luvulla kielentutkimuksessa. Ihanteena oli syrjäkylällä, yksinäisen tien ja polun päässä asunut erakko, ei matkustanut tai muuta maailmaa nähnyt. Nyt ITE-tekijä elää kyllä joukossa mukana mutta henkisesti toisena, ”muukalaisena kaikkialla”, niin kuin Venetsian biennaalin vuoden 2024 tunnuslause kuului.

Luonnonsuojelualueilla liikkumista joudutaan rajoittamaan, ettei luontokohde tuhoutuisi. Turismi uhkaa suosikkikohteiden luonnetta ja olemassaoloa. Vähemmistökielet ja -kulttuurit eivät kestä vahvemman painetta. Samaan tapaan voidaan kysyä, kestäkö ITE-ilmiökään taidemaailman kosketusta taidemaailmaan sulautumatta ja identiteettiään kadottamatta. Hyvää tarkoittavasta puolestapuhujasta tulee suojatilleen tarkoitamaton uhka, jos kohta tukea ja turvaa tarjoava huolenpitäjä ja pelastajakin.

Keruut, julkaisut ja seminaarit ovat epäilemättä jo vaikuttaneet itse ilmiöön. Villin tilan kesyttäminen ja hallintaan ottaminen on ollut vuosien trendi: nykytaiteen museo Kiasma järjestää massiivisen näyttelyn ja muut museot tulevat perässä, Venetsian biennaali lakkaa erottelemasta tekijöitä sisä- ja ulkopuolisiin, Suomi-palkinto myönnetään Veijo Rönkköselle, väitöskirja ja muita tutkimuksia ilmestyy, apurahoja myönnetään, isot taide-

museot hyväksyvät kokoelmiinsa ja galleriat ottavat näytteille ja myyvät teoksia.

Normaalitaide liittää valloitukset itseensä ja asettuu kentän jäsentäjäksi. Kyse ei ole vain liitoksesta. Muodikkaasti voisi epäillä kulttuurista omimista, kun ammattitaiteilija astuu roolistaan ulos ja toimii ITE-taiteilijan tavoin ja maneerein. Onko siitä kyse **Kim Simons-sonin** sadun maailmasta esiin astuneissa vihreissä sammallapsissa, joita nähtiin Amos Rex-museon piha-aukiolla kesällä 2024?

Omaa kritiikkiä, museoita, julkaisuja tai tutkimusta suomalaisella ITE-taiteella ei ennen keruuprojektia ole ollut. Ei siinä myöskään ole juuri ollut kentän tietämiseen ja tuntemiseen perustuvaa tekemisen jatku-moa: taidetta taiteesta, ohjelmajulistuksia ja historiatietoisuutta. Jokainen aloitti alusta, tyhjästä, kukaan ei edustanut toistaan.

ITE oli anarkian tila: tekijät olivat yksinään puuhaavia, useat syrjäänvetäytyviä, originelleja, pitelemättömiä. Institutionaaliset puitteet puettiin ITE-taiteen päälle – taidehan ei ole vain teosten tekemistä. Ympärillä ovat järjestelmää koossa pitävät fyysiset ja käsitteelliset laitokset: museot, media, koulut, galleriat, kustantamot, yhdistykset ja etujärjestöt. Kyse on vallan – varsinkin määrittelyvallan – käytöstä, kuten taidekriitikko **Otso Kantokorpi** todisteli jo vuonna 2013 ½ eli *Puolilehden* artikkelissaan (2/2013).

”Kuinka paljon taide-elämään vielä voi mahtua ITE-taidetta? Kuinka kauan siihen

jaksetaan suhtautua pelkästään hyväntuulisen myönteisesti?” Näitäkin Kantokorpi kyseli mainitussa artikkelissaan ”kylläentymispisteen” vastaantuloa ounastellen.

NORMALISOITUMISEN VAARA

Voittaako nyt ITE-taiteessa yhdenmukaisuuden paine, vai syntykö kohtaamisista ideoiden ja tekniikoiden vaihtoa? Tiivistyykö itsenäisten ja itsepäisten tekijöiden joukko toisiaan tukevaksi ja toisiinsa tukeutuvaksi ryhmäksi?

ITE-ilmiö ei kohta ole entisensä. Toiselle puolelle jää jo tutuksi tullut, toisella jatkuu omaehtoinen luova toiminta aina yllättävine muotoineen, jotka välttelevät ja myös haastavat kartoittajiaan ja tutkijoitaan. Oliko yhdenlaista sokeutta siinäkin, ettei keruun piiriin osunut Uudeltamaaltakaan yhtään maahanmuuttajataustaista tekijää, sillä on vaikea uskoa, ettei heitä lainkaan olisi. Ehkä ei olla osattu katsoa toisaalle?

ITE-tekijänkään malliesimerkki ei enää ole syrjään vetäytynyt erakko. Entisenlaista reuna-aluetta ja syrjäseutua ei ehkä enää ole, vaikka henkistä toiseutta ja ulkopuolisuutta löytyy kyllä kaupungeistakin. Yksi keruuhankkeen vaikutus on ollut osoittaa tekijöille, että samanhenkisiä kyllä on.

Tietotekniikka tunkee kaikkialle. Normaalitaidekin on tekoälyn haasteen edessä, sillä tekoäly on yhä ihmismäisempää ja monissa

KUVAN LÄHDE: VELI GRANÖ

Loviisalainen ITE-taiteilija Jaakko Stick työskentelee ruiskuvalutehtaassa. Virhetilanteissa puristimista ilmestyy mielikuvituksellisia asioita.

suhteissa ihmistä kyvykkäämpää. Uudet tekniset välineet ovat samalla avanneet tekemisen tapoja ja teosmaailmoja, jotka vetoavat nimenomaan nuoriin mutta ovat vanhemmille outoja. Pysyvän inhimillistä on näkemisen taito, taju ja oivallus.

ITE-ilmiö ottaa vaikutteita käsillä olevasta globaalista kulttuurista, ei vetäydy sivuun. Taaksepäin katsova tarkastelija ja tallentaja uhkaa jäädä jälkeen ja nostalgiansa vangiksi.

Veli Granö pohdiskelee haikeana näkemään muutoksen merkkejä Uudenmaan ITE-kirjan esipuheessa: ”Ehkä pienen kulttuurin pitäisi yrittää säilyttää kansallinen omaperäisyytensä, mutta miten käy, jos kaiken jatkuvuuden perusta, nuoret, ovat hupenemassa, ja lähes jokaisella heistä on kädessään aina avoin pieni ikkuna kansainvälisen kulttuurin kaikkiin latteimpiin saavutuksiin?”

Edelleen elää silti taito nähdä ja näyttää muoto ja hahmo yhtä lailla pilvimuodostelmassa ja juurakossa kuin jähmettyneessä muoviklöntissäkin. Lähtötila ja taiteellinen muunnos ovat läsnä yhtäaikaisesti. Kaksi on enemmän kuin yksi. Toden ja kuvitteellisen yhteyden solmimiseen taiteilija käyttää tietojaan, taitojaan ja tapojaan – aina muuttuvin materiaalein, metodein ja medioin.

Maizelsille *outsider art* oli ”nykytaiteen kätkeyt kasvot”, Granölle ITE-taide ”avant-

garden viimeinen mahdollisuus”. Paljon on taiteessa laskettu sivullisten harteille.

—
Yrjö Sepänmaa on Itä-Suomen yliopiston ympäristöestetiikan emeritusprofessori.

KIRJALLISUUS

- Granö, Veli (toim.) 2024. ITE-taidetta Uudeltamaalta. Helsinki: Maaseudun Sivistysliitto. <https://msl.fi/itetaide/material/ite-taidetta-uudeltamaalta/>. Viitattu 24.1.2025.
- Granö, Veli 1989. Onnela. Lahti: omakustanne.
- Granö, Veli, Honkanen, Martti, Pirtola, Erkki, Kallioinen, Raija (toim.) 2000. Itse tehty elämä ITE – DIY Lives. Helsinki: Maahenki.
- Haveri, Minna 2010. Nykykansantaide. Helsinki: Aalto-yliopisto/Maahenki.
- Honkanen, Martti 1990. Arkiart. Teoksessa Taiteen kritiikki. Toimittanut Arto Haapala. Helsinki: WSOY.
- Horváth, Gizela 2016. Art, World, Artworld. Synthesis Philosophica. 61.
- Kantokorpi, Otso 2013. ITE-taiteen vuodet. 1/2: Yhden suhde toiseen eli Puolilehti 2/2013. <https://web.archive.org/web/20150402131017/http://www.puolilehti.fi/2013/11/16/ite-taiteen-vuodet/>. Viitattu 24.1.2025.
- Knuuttila, Seppo ja Piela, Ulla (toim.). 2008. Kansanestetiikka. Kalevalaseuran vuosikirja 87. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sepänmaa, Yrjö 2023. Välittämisen taito. Mitä tekemistä hoivalla voi olla estetiikan kanssa. Tieteessä tapahtuu 2/2023. <https://www.tieteessatapahtuu.fi/numerot/2-2023/valittamisen-taito-esteettisen-ja-eettisen-kaksoiskierre/>. Viitattu 6.2.2025.
- Simonsson, Kim 2017. Tales of the Moss People. Fiskars: omakustanne.